

Kiss Jenő

A magyar orvosi nyelv a XIX. században

A XIX. század a magyarság és a magyar nyelv szempontjából egyaránt a fölemelkedésnek, egyszersmind a tudományok magyar nyelvűsége kiteljesedésének az évszázada volt. A század magyar orvosi nyelvéről szólva erős tallózásra kényszerülök, ezért csak azt érzékeltethetem többé-kevésbé, hogyan vált (a XIX. századi fejleményeknek köszönhetően) ez a szaknyelv azzá a magyar orvosi nyelvvé, amelyet már kiépített, teljesítőképes szaknyelvként örökölt a XX. századi nemzedék – igaz, megtartásának és továbbfejlesztésének ránk is vonatkozó szakmai és emberi kötelességével és feladatával.

A XIX. század elején a magyar értelmiség színe-java többé-kevésbé világosan tudta egyrészt azt, hogy nincs versenyképes társadalom versenyképes nyelv nélkül. (Ezért, azaz a magyar társadalom korszerűsítéséért volt a nyelvújítási mozgalom!) Tudta másrészt azt is, hogy nincs versenyképes nyelv a magaskultúrák területek lefedése nélkül. Azaz nincsen versenyképes nyelv úgy, hogy hiányzik belőle a tudományok szókinccse. Ezeknek a fölismeréseknek a nyomán alakult ki (nálunk a XVI. század végével kezdődően) az anyanyelvvél való tudatos törődés értelmiségi hagyománya. Ebben magyar orvosok is tevékenyen kivették részüket. Kétségtelen tény, hogy az Akadémia (akkor még Magyar Tudós Társaság) orvos tagjainak számottevő szerepe volt abban, hogy a nyelvújítók erőfeszítései sikerrel jártak, főként abban, hogy a tudományok magyarnyelvűsége megteremtődött. Nyilván azért is, mert az orvosokat a társadalom különböző csoportjainak tagjaival való érintkezésük során szerzett ismereteik szociálisan az átlagnál érzékenyebbé tették. Továbbá azért, mert az orvost foglalkozása közvetlenül a nyelvhez köti abban az értelemben is, hogy betege állapotáról elsősorban a nyelv révén tájékozódhat, betege bizalmának a megnyerését, megnyugtatását a közös anyanyelven érheti el leginkább. Tanácsokat, rendelkezéseket is a nyelv segítségével ad. Ha nincs közös nyelv, a jó diagnózis lehetősége beszűkül vagy lehetetlenné válik.

A magyar orvosi nyelv kiteljesítésében két intézmény játszott meghatározó szerepet: az Akadémia és az egyetem. Mert ez a két intézmény volt az, amely jó ideig egyedül biztosította az anyanyelvű tudományművelést, a tudományos képzést és

a tudományos ismeretterjesztést. Három terület, amely képes a tudományok és a tudományos nyelvek fejlesztésére és a tudományos ismeretek továbbáramoltatására. Ezekhez társultak idővel az önszerveződéssel létrejött orvosi társaságok (az első az 1837-ben megalakult Pest-Budai Orvosegyesület volt).

Ami az Akadémiát illeti, a magyar Akadémia a „hazai nyelv művelésére” (tehát fejlesztésére) alapított 1825-ben, és ahogy az 1827. évi 11. törvénycikkelyben áll: a karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányul. Az Akadémián már 1831-ben bizottságot alapítottak, és feladatul tűzték ki, hogy „Minden [akadémiai] osztálybeliek szedjék össze régibb és újabb könyvekből tudományuk műszavait, s’ adják bé betűrendben” (Gáldi 1957: 444). Vörösmarty mint a bizottság előadója azt írta, hogy „Illy nemű kis szótárai jelenhetnének meg nem igen nagy idő alatt gondolatom szerint a’ természettudományi (idetartozott az orvostudomány is), törvényi [jogi] és talán a’ philosophiai és mathematicai Műszavaknak” (Gáldi 1957: 444). Igen ám, de a tudományok szókinccse ily módon nem tehető teljessé. Ha valamely területen szükség volt széles értelemben vett nyelvújításra, akkor a tudományok területén bizonyosan. De mert a tudományok szakszókinccse minden időben jelentős mértékben tudatos szóalkotással, szaknyelven szólva „műszóalkotás”-sal jön létre, a szakmai nyelvújítás a szükség diktálta parancs volt, amely nélkül nem lenne versenyképes magyar tudományos nyelvezet. Az előző évszázadok magyarító kezdeményezései, folyamata a felvilágosodás idején, a XVIII. század végén vált mozgalommá, a XIX. század első felében pedig már általános jelenség volt. A nyelvújítás a tudományos nyelvek területén is elvégezte a korszellemről ráruházott feladatát, hiszen ma is több ezer olyan szót használnak a különböző tudományokat magyar nyelven művelők, amelyek nyelvújítási alkotások. Neológia és ortológia viszonyában nem kevés vita volt, ám idővel a józanság és a tudományos elvszerűség diadalmaskodott az Akadémián is. Az Akadémia egyébként elvként mondta ki, hogy a tudományos műszók (terminológia) magyarítása kívánatos, de a műneveké (nomenklatura) nem.

Fontos esemény volt a magyar orvosi nyelv alakulása szempontjából az első életképes magyar orvosi folyóiratnak, az *Orvosi Tárnak* a megindulása 1831-ben. Alapítója Bugát Pál és Schedel Ferenc volt. Bugát neve mellett az állt, hogy „orvos doctor, szemorvoslás mestere, Pesten a Magyar Királyi Tudományok Egyetemében a Physiologia, közöns. pathologia s therapia és gyógyszer tudomány rendes professzora, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja” (bizonyos ékezeteket elhagytam: K. J.). Mindkét szerkesztő a nyelvújítás híve volt, Bugát különösen. A folyóirat időszzerű orvostudományi kérdésekkel foglalkozott (új diagnosztikai eljárásokkal, a terápia kérdéseivel, a közegészségügy gondjaival, az orvosképzés problémáival), és hangsúlyosan szívügye volt a magyar orvosi szaknyelv megteremtése és terjesztése. Ebben segítségére volt a *Tudományos Gyűjtemény* is, amely a reformkor tudományos értelemben legszínvonalasabb folyóirata volt. Folyóiratuk célját a szerkesztők világosan megfogalmazták. Idézem: „mi orvosok is iparkodjunk a' nemzeti nyelvet komolyabb tanulmányaink eszközévé tenni [...ám ehhez az orvosnak] a' magyar orvosi nyelvet épen úgy kell újra tanulnia, mint tanulta egykor a' deák orvosi nyelvet”. Pontosan tudták, hogy az orvosok türelmére is szükség lesz, ezért megnyugtató szavakat is írtak, és segítséget is nyújtottak: az „új terminológiának teljes kiterjedésében való használatát” még korainak tartották, ezért úgy jártak el, hogy az új szavak után, a szükségesnek vélt esetekben zárójelben közölték a magyar neologizmusoknak megfelelő, ismert, tehát latin műszavakat. Ebből a fölismerésből, illetőleg gyakorlatból született és jelent meg 1832-ben a *Magyar-deák és Deák-magyar orvosi szókönyv*, amely gyakorlati okból és szimbolikus értelemben is fontos volt a magyar orvosi nyelv elterjedése szempontjából. És az eredmény? Amikor 1857-ben megindul az *Orvosi Hetilap* kiadása, a szerkesztőknek az iménti idézetekben említett gondokkal nem kellett már visszatérőleg foglalkozniuk. A folyóirat megjelenése mellett a szótárak és a részben fordítással született (Bugát ebben is élen járt), részben önállóan megírt orvosi szakkönyvek jelentették az Akadémia és az egyetem mellett azt a területet, amelynek jelentős szerepe volt a magyar orvosi nyelv elterjesztésében (ezekről külön nem szólok).

Ami az egyetemi oktatást illeti, röviden ezt mondhatjuk. Az orvostudományi oktatás a XIX. század elején nálunk kizárólag latin és részben német nyelven folyt. Bugát Pál az elsők között tartott magyarul előadásokat. A magyar nyelv hivatalos használatát először az 1830. évi VIII. tc. tette lehetővé. Az orvosi karon a nemzeti szellemiségű tanárok nagyobb számban voltak, és itt már 1833-ban magyarul védhette meg doktori értekezését a későbbi neves orvostudós, Flór Ferenc, aki később, Toldy Ferenc kilépése után az *Orvosi Tár* szerkesztője lett Bugát mellett. Fontos körülmény, hogy az orvoskar egyre népszerűbb lett, és a magyar nyelvű oktatással egyre nőtt azoknak a száma, akik a magyar szaknyelv elkötelezett híveivé váltak. 1770-ben csupán 7, 1820-ban már 155, 1847-ben pedig 560 orvostanhallgató volt az egyetemen. Az orvosi fakultásnak elsősorban azért volt tekintélye az egyetemen, mert olyan jeles személyek oktattak a század első

felében is, mint Kitaibel Pál, Bene Ferenc, Lenhossék Mihály, Stáhlly Ignác, Birly Ede Flórián, Fabini János, Balassa József, Schöpf-Merei Ágost és természetesen Bugát Pál.

1841 elején a magyar nyelvű egyetemi oktatással kapcsolatban helytartótanácsi leiratot kapott az egyetem, és erre az egyetem karai különbözőképpen reagáltak. „Az orvosi kar mutatkozott a legkészségesebbnek a magyar oktatási nyelv bevezetése ügyében. A kar utalt arra, hogy több tárgyat már hosszú évek óta magyarul is előadnak, így az átállás nem fog sok gondot okozni. A jogi kar sem ellenezte a magyar nyelvű tanítást, hiszen a kereskedelmi és a váltófogot már addig is magyarul tanították, de utalt arra, hogy bizonyos jogi fogalmaknak még egyszerűen nincs magyar megfelelője, és ez sok gondot fog okozni. A bölcsészeti kar tanárai viszont egyhangúan a latin nyelvű oktatás fenntartása mellett nyilatkoztak. Az idős Schedius Lajost kivéve mindenki úgy vélte, hogy a magyar nyelv még nem alkalmas a különféle tudományok színvonalas kifejtésére, s a hirtelen változtatások károkat okozhatnak az egyetemnek” (Szögi 1985: 145).

1844-ben a magyar hivatalos nyelvvé vált, az egyetemi oktatásban azonban csak korlátozott mértékben vezették be. Ugyanis az „orvosi karon – ez volt akkoriban a legnépesebb fakultás – problémát jelentett, hogy több orvos- és gyógyszerészhallgató jelezte, nem tud magyarul, és szeretne továbbra is latinul vizsgázn. Végül e nem magyar ajkú hallgatóság érdekében 1848-ig fennmaradt a kétnyelvű oktatás” (Szögi i. h.).

Nem maradhat említetlen – mert mind az Akadémia, mind az egyetemi oktatás érintve volt –, hogy a szabadságharc leverését követő Bach-korszak a magyar tudományos nyelvek fejlődésére nézve is baljós korszaknak bizonyult. Az Akadémia és az egyetem, mint a tudományos nyelvek szempontjából döntő fontosságú két intézmény, a németesítő politika célkeresztjébe került. Emlékeztetésképpen: a Bach-korszak rossz emlékü névadója arra a kérdésre, hogy mikor lesz rend Magyarországon, azt válaszolta, reméli, „hogy huszonöt év leforgása alatt sikerül teljesen kiirtania a magyarságot [...]. Ez idő után végleg megnyertük a játszmat, Magyarország addigra német–szláv gyarmattá, a magyarság eszméje pedig idejét múlta jelenséggé válik” (Nemeskürty 1981: 152). A császári biztos vizsgálatot rendelt el az Akadémia ellen, és egyebek mellett azt követelte, hogy változtassák meg az alapszabályt, amely szerint az Akadémia feladata ne a tudományok magyar nyelven való „mívelése”, hanem a tudományok „mívelése” legyen csupán (Kónya 1994: 15). Az egyetemi oktatásban is folyamatban volt a visszanevelés, például magyarul nem tudó tanárok alkalmazásával. Az ifjúság azonban adott jeleket. 1857-ben körutat tett Ferenc József Magyarországon, és az egyetemet is szándéka volt meglátogatni. Tudomására jutott azonban a fő kormányzóságnak, hogy a magyar nyelvű oktatás érdekében a császárnak petíciót akarnak átnyújtani a diákok. A következmény az lett, hogy elmaradt az uralkodói látogatás. 1861-ben azonban már újra magyarul folyt az oktatás (elsősorban Balassa Jánosnak

és a köré csoportosultaknak köszönhetően), egyedül a leendő sebészek és a bábák számára voltak német nyelvű előadások. Az 1873/74-es tanévtől minden oktatás magyar nyelven folyt az orvoskaron.

Mit állapíthatunk meg rövid, tallózó áttekintésünk végén? Azt például, hogy bizony megközelítőleg száz év munkájára és küzdelmére és rátermett, az anyanyelv ügye iránt is elkötelezett orvosokra volt szükség ahhoz, hogy az egyetemi orvostudományi oktatás magyar nyelvű legyen, és hogy a magyar orvosi nyelv megfeleljen a vele szemben támasztott, állandóan változó társadalmi és tudományos követelményeknek. Amit az orvosok, más területen pedig a többi tudomány művelői elvégeztek e téren, feltétlen rászolgál az utókor elismerésére.

IRODALOM

Bősze Péter szerk. 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest.

Fülöp Lajos – Lisztóczy László 2013. *Költők, írók és tudósok a gyöngyösi gimnáziumban*. Konturs Kft., Gyöngyös. A Bugát Pálról szóló fejezet: 25–41.

Gáldi László 1957. *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kapronczai Katalin 2004. *A magyar orvosi szaksajtó és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolutizmus korában (1831–1867)*. Budapest.

Kónya Sándor 1994. „...Magyar Akadémia állíttassék fel...”. *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek. 1827–1990*. Budapest.

Kovalovszky Miklós 1956. Tudományos nyelvünk alakulása. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 227–312.

Nemeskürty István 1981. *Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Sinkovics István szerk. 1985. *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. ELTE, Budapest.

Sashegyi Oszkár 1985. Az önkényuralom kora. 1849–1867. In: Sinkovics (szerk.): 163–196.

Szögi László 1985. A reformkor, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszaka. 1806–1849. In: Sinkovics (szerk.): 131–162.